

УДК 314.151.3-044.332(477.44):355.01(470+571+477)“20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.04.029>

БОРИСЕНКО ВАЛЕНТИНА

докторка історичних наук, професорка, завідувачка відділу «Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1342-2363>

BORYSENKO VALENTYNA

a Doctor of History, a head of the *Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings Department* of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1342-2363>

Бібліографічний опис:

Борисенко, В. (2023) Адаптаційні процеси в середовищі внутрішньо переміщених осіб в Україні під час російсько-української війни у XXI столітті. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 29–38.

Borysenko, V. (2023) Adaptation Processes Among Internally Displaced Persons in Ukraine During the Russia-Ukraine War in the XXIst Century. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 29–38.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

АДАПТАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СЕРЕДОВИЩІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У XXI СТОЛІТТІ

Анотація / Abstract

У розвідці досліджується проблема побутового та психологічного стану внутрішньо переміщених осіб (ВПО) під час російсько-української війни в Україні на прикладі однієї територіальної громади на Вінниччині. Географія новоприбулих на Ямпільщину зафіксована з різних міст і сіл Сходу та Півдня України. Найбільше переселенців було з Київщини, Одеси, Харкова, Миколаєва, Донецька та Херсона. Обрання регіону для переселення було переважно через давні знайомства та пропозиції родичів і однокурсників. Була й певна кількість переселенців, які їхали в невідомість, спираючись на поради волонтерів. Названа група людей виявляється найбільш вразливою через безпорадність і психологічний стан свого перебування в новому для них місці. Особливо це характерно для ВПО, яких розподіляли по селах. Не відразу переселенці взяли за звичку приводити до ладу свій побут. Утім, деякі все-таки почали облаштовувати порожні будинки й навколишню територію та з вдячністю сприймали допомогу місцевого населення, яке надавало їм різні побутові речі для домашнього вжитку, одяг, їжу тощо. Найактивніше вписуються в нові умови сім'ї, що вирішили залишитися тут жити та придбали житло. Також висвітлюються умови проживання ВПО, побутові взаємини між місцевим та новоприбулим населенням, безкорисливість і гостинність подолян щодо знедолених людей з тери-

торії активних бойових дій. Зафіксовано ностальгічні настрої ВПО за своїм краєм (навіть за умови, що їхні домівки вже зруйновані агресором). На основі проведених інтерв'ю можна зробити висновок, що різні соціальні групи переселенців по-різному проходять адаптацію в нових географічних умовах. Наголошується на загальних передумовах облаштування побуту переселенців на Ямпільщині та проявах індивідуальних рис ВПО. З'ясувалося, що значна кількість переселенців не сподівається лише на допомогу держави та приймаючої громади. Вони почали займатися власним господарством, і процес адаптації відбувається не так болісно. Звернено увагу на те, що різні вікові категорії сприймають своє тимчасове перебування неоднаково, але сподіваються повернутися до своїх домівок майже всі. Порушується питання про недостатню увагу до інтеграційних процесів у довоєнний час і необхідність посилити патріотичне виховання в суспільстві.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, війна, гостинність, безкорисливість, ностальгія, адаптація, інтеграція.

This research exploration issues related to the living conditions and psychological well-being of internally displaced persons (IDPs) during the russo-Ukrainian war in Ukraine, using a case study of one territorial community in Vinnytsia Region. The geography of the newcomers to Yampil Microregion encompasses various cities and villages in the East and South of Ukraine. The majority of IDPs came from Kyiv, Odesa, Kharkiv, Mykolaiv, Donetsk, and Kherson. The picking of the region for relocation was primarily influenced by existing acquaintances and offers from relatives and classmates. Some IDPs, however, ventured into the unknown, relying on advice from volunteers. This group of individuals is particularly vulnerable due to their sense of helplessness and psychological state in a new environment, especially for those IDPs who were placed in rural areas. Not all IDPs immediately started to put their household in order. Nonetheless, some started to renovate vacant houses and the surrounding areas, and they gratefully accepted assistance from the local population, which provided various household items, clothing, and food. Families that decided to stay and purchased housing integrated most actively into the new conditions. The living conditions of IDPs, interpersonal relationships between local and newcomer populations, and the selflessness and hospitality of the local residents towards those affected by the conflict are also discussed. Nostalgic sentiments among IDPs for their homeland are noted, even though their homes have been destroyed by the aggressors. Based on conducted interviews, it can be concluded that different social groups of IDPs experience adaptation to new geographical conditions differently. Emphasis is placed on the common factors influencing the settlement of IDPs in Yampil Microregion and the display of individual characteristics among IDPs. It has been found that a significant number of IDPs do not rely solely on state aid and the welcoming community but have started their own businesses, making the adaptation process less painful. It is noted that different age groups perceive their temporary stay differently but nearly all of them hope to return to their homes. The issue of insufficient attention to integration processes during the pre-war period is raised, emphasizing the need to strengthen patriotic education in society.

Keywords: internally displaced persons, war, hospitality, selflessness, nostalgia, adaptation, integration.

Актуальність теми дослідження. Тема дослідження виживання ВПО є глобальною у світовому масштабі через те, що в результаті стихійного лиха, техногенних катастроф, жорстоких військових дій, насильства проти мирного населення мільйони людей стають вимушеними переселенцями, біженцями як до інших держав, так і переміщеними всередині країни. У світі, за різними оцінками, зафіксовано близько 90 млн вимушено переміщених осіб. Ця нагальна й вимушена міграція породжує цілий комплекс проблем, пов'язаних з облаштуванням елементарних умов для виживання, працевлаштування, адаптації до іншого ландшафтного та соціально-культурного середовища. В Україні, за неточними даними, у зв'язку з великою міграційною рухливістю понад 8 млн вважа-

ються біженцями, які перебувають за межами країни, і понад 5 млн, які є ВПО. Ця приблизна цифра дуже змінилася від початку війни до сьогодні. У першому півріччі 2023 року кількість ВПО суттєво зменшилася через ряд причин: повернення до рідних домівок (навіть зруйнованих), виїзд за кордон, працевлаштування і придбання житла в західних районах України. Залишилися в статусі ВПО переважно пенсіонери, самотні жінки, матері з дітьми. Якраз їхнє становище, моральний клімат потребують уважного дослідження та рекомендацій.

Методологія дослідження. Наукова розвідка побудована на принципах методу історичної об'єктивності та головного методу в етнології безпосереднього спостереження, аналізі польових даних і повідомлень у міс-

цевих ЗМІ, які систематично висвітлюють побут ВПО, гуманітарну допомогу постраждалим від повномасштабного вторгнення російського агресора. Метод узагальнення важливий з погляду глибшого розуміння становища травмованих людей від вимушеного переселення. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що чи не вперше здійснено саме етнографічне вивчення побуту ВПО.

Стан вивчення питання, основні праці.

Основними джерелами для написання статті стали державні документи, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (Відомості Верховної Ради. 2015. № 1) (із змінами, внесеними згідно із законами № 2220-IX від 21.04.2022 р.); польові матеріали, зібрані авторкою в березні – квітні 2022 року та в червні й серпні 2023 року; безпосереднє спостереження; інтерв'ю з ВПО; матеріали місцевих засобів масової інформації, зокрема тижневика «Ямпільські вісті»; інформація від членів міської адміністрації Ямпільської територіальної громади Могилів-Подільського району Вінницької області. Варто зазначити, що населення територіальної громади складає 37 816 осіб з наявністю одного міста (Ямпіль) і 37 навколишніх сіл. Це регіон, де займаються переважно сільським господарством, висівають польові зернові культури та активно вирощують овочі. Робочих вільних місць недостатньо. На початку повномасштабного військового вторгнення РФ на українську землю 24 лютого 2022 року Ямпільщина прийняла 5400 ВПО, що для такої невеликої громади було нелегкою справою. На червень цього ж року, за даними адміністрації, реально залишилося 1700 ВПО, які проживають у м. Ямполі та навколишніх селах. Виїхали переселенці з Києва, Харкова, Одеси, Покровська, Дніпра, де стало більш безпечно.

Україна, на жаль, має досвід вимушеного переміщення осіб у 1986 році у зв'язку з аварією на Чорнобильській АС. Ми пам'ятаємо, як складно проходила адаптація переселено-

го населення навіть у межах однієї області. Земля в чорноземній зоні Київщини здавалася поліщукам твердою, важкою в обробку, якщо порівняти з їхніми піщаними ґрунтами. У місцевого населення не було розуміння окремих свят, що збереглися на Поліссі (зокрема висміювався обряд проводів русалки), існували відмінності в приготуванні регіональних страв тощо.

З початком російсько-української війни у 2014 році на Донбасі, у зв'язку з окупацією Автономної Республіки Крим стрімко збільшилася міграція людей з тимчасово окупованих територій, насамперед до Києва та до пограничних областей, що близько до рідного дому. Внутрішньо переміщені особи, налякані воєнними діями, шукали прихистку в більш безпечних місцях і прагнули виїхати за кордон. Як свідчать дослідники, «станом на 25 квітня 2017 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 583 827 переселенців або 1 273 657 сімей з Донбасу і Криму» [7]. Та це далеко не точна кількість, бо чимало переселенців знайшли притулок у родичів і знайомих, проте не завжди реєструвалися в адміністраціях чи соціальних підрозділах. Але й офіційна цифра вражає і зрозумілі постали проблеми працевлаштування, житла, соціальної допомоги тощо. Це тепер ще називається «першою хвилею переселення». Утім, з повномасштабним вторгненням російського агресора 2022 року ситуація кардинально змінилася. Евакуаційні потяги не могли вмістити всіх охочих покинути зону воєнних дій. Люди їхали, годинами стоячи в переповнених вагонах. Державні служби, волонтери, звичайні громадяни намагалися, як могли, допомагати тимчасово переміщеним особам. Уже на сьогодні з'явилося досить багато публікацій демографів, політиків, представників суспільної географії, психологів, економістів, що досліджують питання інтеграції ВПО, забезпечення прав і свобод, труднощі з працевлаштуванням мігрантів тощо, а також займаються оцін-

кою масштабів переселення, розглядають вікові особливості мігрантів та багато інших економічних і навіть психологічних проблем ВПО. З цього погляду цікавою є робота М. Логвиної [5], яка розглядає природно-географічні, політичні, економічні фактори при розміщенні ВПО. Актуальною видається праця О. Малиновської [6], котра намагається показати шляхи розв'язання проблем внутрішніх мігрантів, спираючись також на зарубіжний досвід. Теоретичне й практичне значення має конструктивна праця В. Смаль, О. Позняка [9] про інтеграцію ВПО з місцевими громадами. Вони наводять приклади успішного вирішення проблем соціально-економічної інтеграції ВПО. Для інтеграції переміщених осіб з місцевим населенням важливі не лише економічні чинники. Мають значення природно-кліматичні умови, ландшафт, діалектні особливості мовлення, заняття населення. Стають у нагоді дослідження психологів. Проблеми соціокультурної адаптації переміщених осіб досліджували Т. Стефаненко, Ф. Василюк, О. Балакірева, О. Федоренко. Вони розглядають соціально-психологічні механізми адаптації мігрантів [10]. Ґрунтовне дослідження представили харківські дослідники, проаналізувавши виникнення синдрому жертви у внутрішньо переміщених осіб [3]. Самопочуття в переміщених осіб частково залежить і від ставлення до них місцевих громад. Цим аспектам життєдіяльності людей присвячено низку праць. Це, зокрема, стаття С. Задорожної, І. Карпової [1]. Більшість згаданих робіт переважно про переселенців під час гібридної російсько-української війни 2014–2022 років. Серед небагатьох праць актуальною є розробка І. Руценка, який детально характеризує різні групи (хвилі) переселенців уже з початку повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року. Дослідник характеризує і тих, хто залишився дочекатися «асвабадітелів», і тих, хто вирішив перечекати у сховищах і погребях жителів сіл (люди «підземелля»), які не могли покинути господарства і домаш-

ніх тварин, худобу [8]. З-поміж значної кількості публікацій бракує саме етнологічного підходу до висвітлення проблеми, бо під час війни утруднення викликають польові дослідження. Потребує розроблення і специфіка методики збору етнографічного матеріалу. Тому це одне з перших етнографічних досліджень, яке базується на опитуванні внутрішньо переміщених осіб в одній територіальній громаді. Про труднощі облаштування житла переміщених осіб на Прикарпатті розглядається також у розвідці О. Коломийчука [4].

Як уже зазначалося, на червень 2023 року на території Ямпільської територіальної громади залишилося приблизно 1700 осіб. За даними міської адміністрації, протягом останніх шести місяців з Ямпільщини виїхала більшість переміщених осіб. Частина з них (переважно молодшого й середнього віку) виїхала за кордон, оскільки відстань до нього дуже близька. У Могилеві-Подільському існує піший перехід до Молдови, а далі до Румунії та інших країн. Погранична зона і приваблювала переселенців, які довго тут не затрималися. Виїхали переважно молоді жінки з дітьми.

На прикладі с. Буша можна побачити, що спочатку було зареєстровано понад 100 сімей та одиноких осіб, а на червень 2022 року залишилося близько 40. Кожен із вимушено переміщених осіб має свою історію. Скажімо, Олена із м. Запоріжжя, багатодітна мати (двоє з них уже дорослі, троє ще школярі, а найменший син дошкільного віку). Троє дітей перебувають постійно з нею в с. Буша, де вона зайняла, з дозволу селищної ради, покинуту спадкоємцями хату. Активна в освоєнні нових видів робіт, вона навчається на ткалю; за рік стала досить гарно розмовляти українською мовою, хоча сама російськомовна. У майбутньому планує придбати будинок під Вінницею, аби діти, коли підуть до вищої школи, не проживали в гуртожитках. У цьому селі живуть біженці з Маріуполя, Волновахи, Харкова, а біженці з Миколаєва та Мирнограда Донецької області купили хати. Варто зазначити, що в селах

навколо Ямполя чимало вільного житла, бо господарі виїхали в пошуках роботи.

Жінка, 1936 р. н., з м. Слов'янська Донецької області Любов Петрівна проживає в с. Буша в хаті, яку здає в оренду господарю. За оренду платить син, який живе в Києві. Її будинок у Слов'янську уцілів, сусіди наглядають. Любов Петрівна розповідає: *«Я вже, мабуть, не повернуся у свій дім. Чоловік вже давніше помер, а сюди мене привіз син. Тут місцева жінка приносить мені їсти двічі на день, а ввечері я сама там щось придумую. Я вже тут другий рік, звикла. Люди тут привітні, добрі. Я тут як в раю, тепло, тихо. Син у Києві на 8-му поверсі, розказує, що ліфти часто не працюють... буду тут, мені тут добре. У нас там у Слов'янську ніколи не було проблеми як хто розмовляє, переважно суржиком говорили... Я українка з роду, чоловік був руський, але ми про це ніколи не говорили...»*.

У Ямполі внутрішньо переміщені особи живуть безкоштовно в дитячому садочку № 1 та в готелі «Дністер». Приміщення відремонтоване, чисте, є душові, санвузли, кімната з пральними машинами. У кімнатах мешкає переважно по двоє осіб. Житлові умови цілком задовільні. Проте всі переселенці *«хочуть додому»*. Варто почати з того, як вони опинилися саме на Ямпільщині. Частина з них їхала спочатку евакуаційним потягом до Львова, але коли місто стали обстрілювати рашисти, то за порадами знайомих, родичів перебралися до Ямпільської громади. Багато приїхало сюди, бо колись були вихідцями із цих місцин їхні родичі. Траплялося, що серед ямпільчан були однокурсники переміщених осіб, які покликали знайомих із небезпечних місць. Були й такі, що їхали *«в нікуди...»*. Подружжя літнього віку, що їхало із с. Урожайне Великоновосілівської селищної громади Волноваського району, було саме таким. Коли на Вінниччині в них закінчився бензин, то власник АЗС безкоштовно заправив їхню автівку і був вражений тим, що двоє літніх людей прямують *«у нікуди»* з Донеччини. Нагодували їх, дали їжу в дорогу й спряму-

вали до Ямполя, де вони отримали житло, одяг, взуття, а тепер поселилися в селі, де їм надали будинок.

У кожної тимчасово переміщеної особи, як ми вже зазначали, своя особлива історія. Простежується тонка нитка адаптаційних смислів. Наче все добре, але, знову ж таки, *«дуже хочеться додому»*. Молода жінка з двома дітьми і матір'ю з Мар'їнки Донецької області їхала на Вінниччину за програмою «Зелена дорога». Поселили їх спочатку безкоштовно в с. Буша, а пізніше вони знайшли притулок у готелі «Дністер» у Ямполі, де також усі комунальні послуги безкоштовні й періодично надається гуманітарна допомога у вигляді гігієнічних наборів, до яких входять миючі і пральні засоби, предмети особистої гігієни та продуктові набори. Чотирирічний хлопчик Роман ходить у місцевий дитячий садочок і вчиться розмовляти українською. Бабуся україномовна, а мама російськомовна, хоча українською теж добре володіє. Пояснює, що перейшла на російську, бо в місті на Донеччині насміхалися з україномовних і називали їх *«селюками»*, *«колгоспниками»*. Таке пояснення переходу на російську підтверджують також інші переселенці з Донеччини. Донька закінчила онлайн школу і влаштувалася тут на роботу. Квартира матері й домівка доньки в Мар'їнці не вціліли, залишилася одна стіна. У Ямполі їм подобається, але хочеться хоч би наблизитися додому, *«хоч би за п'ятьдесят кілометрів»*. Сподіваються, що скоро їхня земля буде звільнена. Списуються зі знайомими з міст Жовті Води, Павлоград, бо їм стало відомо, що там великі громади з Мар'їнки. Бачимо тут персоналізацію національної ідентичності, коли усвідомлення належності до своєї громади, що сформувалося на основі спільної системи уявлень про культурні особливості регіону, виходить на перше місце. На перший погляд, важко пояснити це прагнення повернутися на суцільні згарища. *«Але там же могилки рідних»*, – ділиться своїми переживаннями бабуся. Виходить так, що це прагнення повернутися

хоча б приблизно до географічних територій означає, що географічний чинник є досить вагомим. Психологи також вважають, що розвивати і дбати про розвиток економіки і культури спроможна лише та спільнота, яка вкорінена в цьому регіоні [11, с. 72].

Цікаво, що розмова з трьома студентками Маріупольського університету родом із Волновахи, Донецька теж протікала в руслі думок «скоріше б повернутися додому». У них теж не збереглися домівки, але вони впевнені, що всі разом одне одному допоможуть і відбудують. Тут вони почують себе чужими, «в гостях, де їм не дуже раді». Це сприйняття суб'єктивне, бо відстежуємо добрі наміри місцевої громади у співчутті й допомозі потерпілим. Характер відносин між різними групами населення й місцевих громад залежить від багатьох чинників, насамперед соціальних, побутових, моральних. Психологічну підтримку переселенцям надають благодійні організації, які активно діють і на Ямпільщині. Так, благодійна організація «Карітас України» («Милосердна любов»), заснована 1994 року Українською греко-католицькою церквою, надає різноманітну допомогу ВПО незалежно від їхнього віросповідання, національності чи соціального статусу. Переймається долею переміщених осіб і благодійна організація «Право на захист», члени якої також доставляють пакунки з харчами та необхідними товарами для життєдіяльності людей.

Ямпільська територіальна громада від початку появи ВПО активно почала співпрацювати з міжнародними партнерами для допомоги вразливих категорій населення – від дітей до людей літнього віку. Організація «Пролісок» співпрацює з Міжнародною організацією «Save the Children». Приймаюча сторона дбає і про дозвілля дітей переселенців. Проводяться майстер-класи, творчі майстерні, арттерапія тощо. Міська адміністрація постійно проводить зустрічі з аграріями для збільшення допомоги продуктами для ВПО. Як приклад, можна навести діяльність Вінницької облас-

ної адміністрації та громадських організацій задля допомоги дітям з категорії ВПО. Для переселенців, які проживали в Ямполі та старостатах сіл Качківка, Русава, Пороги, у серпні 2022 року, окрім харчових наборів, для дітей віком від 2 до 14 років роздавали так звані рюкзаки психосоціальної підтримки. Це було 150 рюкзаків з різноманітним начинням: розвиваючі ігри, канцелярські приладдя, альбоми для малювання, олівці, м'які іграшки та ін. (Ямпільські вісті. 1 вересня 2023 р).

Найважливішим моментом у справі адаптації ВПО є працевлаштування і відкриття власної справи. За допомогою Міжнародного проєкту «Проміс» («Партнерство для розвитку міст») було проведено дослідження «Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах» на прикладі кількох областей, зокрема й Вінницької, де ВПО досить значна кількість. Так, у Вінниці було створено громадське об'єднання «Спільна справа». Переважно молоді жінки, переселенки з Луганщини, Донецької області, Криму, ще у 2014–2015 роках з певним досвідом роботи відкрили перукарні, грибні ферми, майстерні для пошиття шкіряних сумок, дитячого одягу, агентство з реклами та поліграфічних послуг [9, с. 55]. Ямпільська громада теж запозичує досвід свого обласного центру, де є успіхи в працевлаштуванні внутрішньо переміщених осіб, але поки що це в невеликих масштабах у зв'язку зі специфікою сільського господарства. Також потрібне взаємне бажання новоприбулих і місцевих мешканців до співпраці. Очевидно, відносини мають будуватися на основі взаємної довіри та поваги. Адаптація переселенців до нових умов буде успішнішою тоді, коли вони будуть шанувати цінності місцевої громади.

Фіксуємо також позитивні риси адаптації переселенців. Наприклад, цілком жіноча родина (мати, донька і четверо внучок). Батько дівчаток – військовий. Четверта сестричка народилася вже на Ямпільщині. Задля безпеки імена й місце знаходження

змінені. Родина втікала із Северодонецька, коли почалися активні обстріли й у квартирі повилітали вікна та двері. Мати дівчаток 9, 5 і 2 років була на роботі за 40 кілометрів від дому; сама попала під шалені обстріли й ледве врятувалася, але потелефонувала додому матері й сказала: «Мамо, втікай з дітьми». Мати Віра розповіла: «Не хотілося нікуди з дому втікати, але почали дуже стріляти. Я позабирала дітей зі школи, садочка і перейшла до сестри, бо у них в будинку було сховище. Посиділи там ніч, діти померзли. Взяла у сумку якесь печиво, водичку, білизну для дітей... Що я могла взяти, коли на руках троє малих дітей. Пішли на вокзал, там були волонтери і були такі "волонтери", що хотіли заробити тисячу з душі. А де ж такі гроші взяти? З трудом нас посадили у маршрутку, і ми доїхали до Дніпра, а звідти на евакуаційний поїзд. А там така тиснява була, не можу зайти з дітьми у той поїзд, але хтось поміг і якось утиснувся і так їхали до м. Вінниці. Приїхали на вокзал о 12-й годині ночі. Дякувати Богу, знайшовся якийсь волонтер і повіз нас у школу, там дітей погодували і поклали спати у класі. А потім вже нас направили на м. Ямпіль. Спочатку жили у готелі, але через декілька місяців виселили, бо нібито діти заважали старшим. Ми по оголошенню почали шукати у селах будинок, щоб винаймати. Ось знайшли у цьому селі будинок зі зручностями, бо ж дітей треба купати... Тут був запущений город, ми його покосили, виорали, засадили картоплею, овочами, розвели курей, качок, індиків і так живемо. Молоко у сусідки беремо. Люди тут хороші, сусіди добре до нас ставляться. Роботу тут важко знайти. Я ще не пенсійного віку, донька у декреті, платять 860 грн. щомісяця. Тепер чекаємо на нашу перемогу і, звісно, хочемо вернутися додому. На Паску люди йдуть до рідні, а наша рідня розкидана, бабуся з сестрою на Київщині, їм там гуманітарну часто дають, а у нас вже давно нічого не дають... Але головне, аби скоріше прогнали їх, і ми могли вернутися. Від знайомих знаємо, що у нашій квартирі був обшук, забрали документи і речі. Я з того пере-

ляку розгубилася і документи залишила, взяла дітей і одну сумку... Нас лякають слухи, що нашу територію можуть залишити окупантам, і ми не зможемо повернутися...».

Спілкування з молодим подружжям Віктором і Світланою з Нової Каховки, яке жило кілька місяців під окупацією, також свідчить, що навіть при складній ситуації вони хочуть повернутися додому, бо там «свій дім». Віктор розповідає: «Ми виїхали у липні 2022 року, 5 місяців були під окупацією. Було дуже важко. Люди спочатку вийшли на спротив з лозунгами "ми вас не звали", "уходите". Орки то все знімали і тоді за допомогою колаборантів (а такі теж знайшлися) виявляли цих протестантів, складали списки і садили у "підвал". Це слідчий ізолятор, або закинтий підвал у будинках. Людей там катували, тримали на площі 9 метрів по 15 чоловік, спали по черзі на дошках, їсти не давали, передачі від родини забирали собі. Варто було якесь слово сказати на адресу орків, що їм не подобалося, як відразу у "підвал". Наш знайомий так попав, тримали три тижні. Вийшов синій весь з поламаними ребрами. У нього забрали машину і виїздили весь бензин. Випускаючи спитали: "Претензии есть?". Відповідь була: "Претензий нет", бо інакше б розстріляли. Ходили по будинках, виламували двері, спочатку говорили, що прийшли нас "освободити і підняти наш город", а пізніше почали говорити: "слишком харашо ви здесь живете". Ми справді непогано жили, купили нову квартиру, техніку всю нову, не знаємо чи що вціліло, бо знайома, яка наглядала за квартирою, виїхала до Криму. Я рятувальник і мене схилили до співпраці, але я відмовився і коли кинули бомбу на пожежну машину, 8 чоловік загинуло і тоді вирішили їхати. Їхали машиною довго і важко об'їзними дорогами. Виїхали вранці і вже були 163 у черзі через Василівку на Запоріжжя. Сюди попали на Вінниччину, бо тут працює однокурсник Віктора, і він влаштувався тут на роботу, а дружина у пошуках роботи, бо тут з цим не легко. З родичами, які залишилися під окупацією, перестали спілкуватися після того, як вони добровільно отримали

російські паспорти. Там в окупації якщо хтось заговорить українською мовою, то зразу ж у підвал. Тих, хто відмовляється брати російські паспорти, називають "ждуни" (це ті, хто чекає ЗСУ) і не дають пенсії. Думаємо, що тут ще прийдеться зимувати, але дуже хочеться додому. Тут все так дорого, а у нас кавуни по 5 грн... Ставляться тут до нас по-різному, є що добре, але є що не дуже нам раді. Наші знайомі з Польщі повернулися в Нову Каховку, бо там "свій дім»».

Внутрішньо переміщені особи, які знайшли притулок у селах Дзигівка, Безводне, Тростянець, Гонорівка, звісно, часом нарікають на побутові умови. Це відсутність гарячої води в домівках, не завжди добре транспортне сполучення з містом, незначна державна допомога (2000 грн на дорослу людину і 3000 грн на дитину на місяць). Невдоволення на державні організації часто переноситься й на місцеве населення, хоча здебільшого безпідставно. Оце відчуття «свій – чужий» проявляється не так уже гостро, але якийсь елемент відчуження все ж таки присутній. Певні тертя між ВПО і місцевим населенням полягають у тому, що люди зауважують не дуже дбайливе ставлення з боку окремих переселенців до житлового безкоштовного фонду, поодинокі випадки псування майна тим, хто надав житло. Найбільш вразливим моментом для жителів місцевої громади є поодинокі висловлювання прибулих – «нам все равно хто прийде, хто будет, только би не стреляли и все закончилось». Згорьовані вдови і матері, а відтак все суспільство дуже болісно реагують на такі заяви. І це цілком зрозуміло. Адже біль від втрати рідних не минає, а ще глибшає від таких заяв. За таких обставин процес інтеграції сповільнюється і криза глибшає. Цим явищам ментальних характеристик дали своє пояснення вчені ще до повномасштабного вторгнення росіян в Україну, під час так званої гібридної війни. Колектив учених Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України провів серйозні дослідження і проаналізу-

вав ієрархію цінностей населення Сходу та Півдня України в умовах російської агресії. Аналіз даних показав, що це населення, окрім того, що перебуває під впливом пропаганди «русского міра», має ще й закоренілу позицію української-східнослов'янської ідентичності, суть якої полягає «...в глибокій інтернаціоналізації відчуття належності до уявної понадетнічної східнослов'янської спільноти – відчуття, що було певним чином раціоналізоване у російсько- та радянсько-імперській історіографії, проте виводиться з глибшого квазірелігійного відчуття до належності до русько-православної цивілізаційної матриці» [2, с. 109–110]. Звідси й пояснення тези «все равно, хто придет», звідси й уява про церкву УМП як єдино вірну, які так болючі для населення регіонів Центру та Заходу, особливо тепер, під час такої страшної і трагічної російсько-української війни. Цвинтарі Вінниччини, як і інших областей, завітчані нашими прапорами.

Доводилося спостерігати за внутрішньо переміщеними особами в Ямполі під час розподілу гуманітарної допомоги. За нею приїжджають переселенці з навколишніх сіл, утворюються помітні черги, складають списки і в очікуванні роздачі гігієнічних наборів починаються певні суперечки. Цікавий етнографічний нюанс: коли сваряться жінки (бо вони тут переважають) пенсійного віку, то вони розмовляють переважно українською мовою і без «міцних словечок», а молоді жінки сваряться російською і з вживанням нецензурних слів. Слухаючи сварки в черзі, можна скласти всю палітру душевних переживань внутрішньо переміщених осіб. Безперечно, вони почуваються скривдженими. Підозрюють, що їх усі тут не люблять, обділяють їх і торгують на базарі гуманітарною, яка має належати їм, нарікають на недостатню фінансову допомогу від держави, на непривабливі побутові умови (вода в криниці), недостача предметів, необхідних для приготування їжі тощо. Такі відчуття характерні для людей вимушеної міграції. Вони відчувають розгубленість, тривогу, невпев-

неність у завтрашньому дні, напруженість і навіть певну агресивність. Учені-психологи називають такі стани «синдромом жертви». Вони вважають, що «...під синдромом жертви у внутрішньо переміщених осіб можна розуміти наявність у людини одночасно кількох індивідуально-психологічних особливостей: підвищена агресивність, яка спрямована на оточуючих і насамперед на державні структури: негативне ставлення до всього, що відбувається з людиною; наявність у людини набутої безпорадності» [3, с. 17].

Висновки. Аналізуючи на конкретних прикладах процеси адаптації ВПО в окремі громади, мусимо констатувати, що вони відбуваються складно і в різних соціальних групах неоднаково. Заможні переселенці на дорогах авто зверхньо поставилися до менш замож-

них ямпільчан і невдовзі виїхали за кордон або повернулися додому. Тим, що приїхали без речей, доводиться адаптуватися до нових умов. Місцеве населення надавало посильну допомогу – зносили матраци, посуд, одяг, їжу. Ще поки зарано робити глобальні висновки, але вже стає зрозуміло, що ототожнювати рівень адаптації прибулого населення можна буде з часом. Ці процеси однозначно дуже складні, залежать від багатьох соціальних, психологічних, географічних чинників та індивідуальних рис вимушених мігрантів до сприйняття нових умов життя. У групи переміщених осіб літнього віку, жінок досить сильна ностальгія за рідним домом. Безумовно, що важливо покращувати взаємини новоприбулих і приймаючої сторони для подальшого взаєморозуміння та адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Джерела та література

1. Задорожна С. М., Карпова І. Г. Відношення населення приймаючих громад до внутрішньо переміщених осіб. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2017. № 2. С. 43–55.
2. Ієрархія цінностей населення Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії. Монографія під кер. Войналовича В. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України 2021. 344 с. DOI: <https://doi.org/10.53317/978-966-02-9912-2>.
3. Кердивар В. В., Христенко В. Є. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту. Харків : Національний інститут цивільного захисту України. 2021. 143 с.
4. Коломийчук О. Особливості житлово-побутового становища вимушених переселенців на Прикарпатті в умовах російської війни проти України. *Народна творчість та етнологія*. 2023. № 3. С. 7–15. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2023.03.007>.
5. Логвинова М. О. До питання про чинники розміщення внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України. *Науковий вісник Харківського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2019. Вип. 10. С. 27. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2019-10-4>.
6. Малиновська О. Шляхи вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. *Соціальна політика*. 2017. № 9. С. 26–32.
7. Механізм забезпечення прав ВПО: національний та міжнародний аспекти / [С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін.]. Ужгород, 2017.
8. Руценко І. П. Великий вихід українського народу (феномен переміщених осіб 2022 року). *Український соціум*. 2022. № 2. С. 155–169. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.155>.
9. Смаль В., Позняк О. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах / за матеріалами Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей. Київ, 2016. С. 17.
10. Федоренко О. Соціально-психологічні механізми адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаду. *Психологія*. 2018. Т. 41. Вип. 1. С. 136.
11. Хамітов Н. В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. 2-ге видання, перероблене та доповнене. Київ : КНТ, 2017. С. 72.

References

1. ZADOROZHNA, Svitlana, Iryna KARPOVA. An Attitude of the Host Communities to Internally Displaced Persons. *Problems of Social Work: Philosophy, Psychology, Sociology*, 2017, no. 2, pp. 43–55 [in Ukrainian].
2. VOINALOVYCH, Viktor, ed.-in-chief. *Hierarchy of Values of the Population of the East and South of Ukraine: Ethnopolitical Aspect in the Conditions of Russian Aggression*. A Monograph. Kyiv: I. Kuras IPENS of the NAS of Ukraine, 2021, 344 pp. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.53317/978-966-02-9912-2>.
3. KERDYVAR, Valentyn, Vitalii KHRYSTENKO. *Victim Syndrome among the Internally Displaced Persons from the Zone of Local Military Conflict*. Kharkiv: National Institute of the Civil Protection of Ukraine, 2021, 143 pp. [in Ukrainian].
4. KOLOMYICHUK, Oleksandr. Living Conditions of Internally Displaced Persons in the Ciscarpathian Region in Context of the Russian War against Ukraine. *Folk Art and Ethnology*, 2023, no. 3, pp. 7–15 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2023.03.007>
5. LOHVYNOVA, Maryna. On the Issue of the Factors of Accommodation of the Internally Displaced Persons from the East of Ukraine. *Scientific Bulletin of Kharkiv State University. "Geographic Sciences" Series*, 2019, iss. 10, pp. 27 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2019-10-4>.
6. MALYNOVSKA, Olena. The Ways to Solve the Problem of Internally Displaced Persons: Some Lessons from the Foreign Experience. *Social Policy*, 2017, no. 9, pp. 26–32 [in Ukrainian].
7. BULETSA, Sibilla, Olha KOTLIAR, Yaroslav LAZUR, et al. *The Mechanism of Ensuring the Rights of IDPs: National and International Aspects*. Uzhhorod: Rik-U, 2017, 348 pp. [in Ukrainian].
8. RUSHCHENKO, Ihor. The Great Exodus of Ukrainian People (Phenomenon of Displaced Persons of 2022). *Ukrainian Society*, 2022, no. 2, pp. 155–169 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.155>.
9. SMAL, Valentyna, Oleksii POZNIAK. *Internally Displaced Persons: Social and Economic Integration in Host Communities / After the Merials of Vinnytsia, Zaporizhzhia, Ivano-Frankivsk and Poltava Regions*. Kyiv, 2016, p. 17 [in Ukrainian].
10. FEDORENKO, Oleksandra. Social and Psychological Mechanisms of Adaptation and Integration of Internally Displaced Persons into the Community. *Psychology*, 2018, vol. 41, iss. 1, p. 136 [in Ukrainian].
11. KHAMITOV, Nazip. *Loneliness in the Human Existence. Experience of Metaanthropology*. The 2nd ed., revised and supplemented. Kyiv, KNT, 2017, p. 72 [in Ukrainian].

Надійшло / Received 11.09.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023